

BİR İNGİLİZ HANİMEFENDİSİ'NİN - LADY MONTEGU- GÖZÜYLE OSMANLI KADINI

Yrd. Doç. Dr. Songül ÇOLAK

Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Osmanlı Devleti'nde kadınların sosyal hayat içindeki konumlarına dair yabancı seyyahların yazdığı eserlerde birtakım bilgiler mevcuttur. Ancak bu eserler Osmanlı dini, sosyal yaşamı ile bağdaşmayacak bazı önyargılar içermektedir. Lady Montegu'nün mektupları bu noktada kendisinden önceki seyyahların yazdıklarından farklılıklar gösterir. Montegu, eşinin Osmanlı Devleti'ne elçi tayin edilmesinden sonra onunla beraber Doğu yolculuğuna çıkmıştır. Değişik şehirlerde ve ülkelerde -Lahey, Nürnberg, Viyana, Prag v.b- bulunduktan sonra Petervaradin, Belgrad, Edirne yoluyla İstanbul'a ulaşmış, geçtiği güzergâhlarda gördüklerini mektuplar halinde kaydederek dostlarına göndermiştir. Türkler hakkında ilk mektubunu 12 Şubat 1717 tarihli olarak Belgrad'dan yollamıştır. İstanbul'da 1717-1718 tarihleri arasında bir yıl kalmıştır. Bu müddet içinde de Osmanlı ülkesi, askeri, halkı, iklimi, tarihi ve kültürel değerleri hakkında yazmaya devam etmiş özellikle bir bayan olması dolayısıyla diyaloga geçebildiği Osmanlı kadınları hakkında ayrıntılı açıklamalar sunmuştur. Montegu'nün mektupları 18. yüzyıl Osmanlısı için ana kaynak değerindedir ve mektuplarını özel kılan Doğu'yu ziyaret eden ilk Hıristiyan bayan olması dolayısıyla, bir kadın inceliği ve merakı ile gördüklerini yazmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Lady Montegu, Seyahat mektupları, Osmanlı kadınları.

OTTOMAN WOMEN FROM POINT OF VIEW OF AN ENGLISH ARISTOCRAT - LADY MONTEGU

Abstract

There are some information about social life of women in Ottoman Empire in studies of European travelers. Those studies include some prejudice ideas which have incompatible with Ottoman religion and social life of Ottomans. Thus Lady Montegu's letters are different from other travelers letters. Lady Montegu traveled to East with her husband. After his appointment to Ottoman Empire as an ambassador. They stayed in different cities as Lahey, Nurnberg, Vien, Prague and came to to Istanbul following Petervaradin-Belgrad-Edirne way. During this journey Lady Montegu wrote letters to her friends to give information about journey. She sent her first letters which comprise information about Turkish people on February 12th. In 1717 when she was Belgrade. She had been Istanbul for one year between 1717-1718. After that period she traveled Ottoman states to write information which include people, climate, history and cultural values. She also gave detailed information about Ottoman women who she was able to be in touch because of being a woman. Letters of Lady Montegu are one of the main sources for 18th Century Ottoman history researches. Lady Montegu's letters are special from other travel letters because of first Christian woman who traveled east as being woman and at the same time wrote travel letters in great interest and elegance.

Key Words: Lady Montegu, Travel letters, Ottoman women.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kadınların sosyal hayat içindeki konumlarına dair yabancı seyyahların yazdığı eserlerde birtakım bilgiler mevcuttur. Ancak verilen bilgilerin Osmanlı kültürel hayatıyla bağdaşmayacak şekilde önyargıları içerdiği -özellikle de harem konusunda- bizzat Batılı bir asilzade olan Lady Montegu tarafından dile getirilmektedir. O (Montegu, 1933:27) bu hususta: "...Türklerin dini ve ahlâkı hakkında ki malûmatımız pek eksiktir; çünkü memleketlerine, ya kendi işlerinden başka bir şeyle meşgul olmayan tacirler ve yahut doğru ve tam malûmat alamayacak derecede az oturan seyyahlardan başka kimse gelmez" demektedir.

Anlaşılabacağı üzere Osmanlı coğrafyasına gelenler belirli bir merak icabı değil, işleri gereği gelmekte ve bu kişiler işlerinden arta kalan zamanlarında edindikleri bilgileri kendilerine yansıyan haliyle eksik, yansımayanları da hayal ürünü olarak yazmaktaydılar. Lady Montegu'nün mektuplarında Osmanlılar hakkında kendilerini yanlış bilgilendiren bu yazarlara karşı sıkça şikâyetlere rastlanır. Bu bağlamda o, Belgrad Köyü'nden yazdığı 17 Haziran 1717 tarihli mektupta şarka dair yazılan seyahatnâmelerin hepsinin yalanlar ve saçmalıklar ile dolu olduğunu (Montegu, 1933:97) ifade etmekte bu durumu tecrübeleri ile sabitlemektedir. Meselâ saçma bulunduğu hususlardan biri, kendisinin Mösyö Hill diye bahsettiği "*Histoire des Turcs (1603)*" adlı eserin sahibi İngiliz'in yazdıklarıdır. Hill, Ayasofya'da terleyen bir sütunun varlığından ve bu sütundan akan suyun baş ağrılarına şifa olduğundan emin bir suretle bahsetmiş; fakat Montegu, Ayasofya ziyaretinde böyle bir sütunun olmadığına ve hatta böyle bir rivayetin bile halk arasında bulunmadığına hayretle şahit olmuştur (Montegu,1933:130).

Montegu'nün İngiltere'de iken okudukları ile Osmanlı ülkesine geldikten sonra yaşayarak öğrendikleri arasındaki fark, gözlemediği her şeyi mümkün olduğunca aksettirmeye çalışma gayreti şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim bu hususu: "...Benim maksadım kadınlara has bir tezat fikirle bunların söyledikleri şeylerden bir çoğunun yanlışlığını size anlatmaktır" (Montegu, 1933:27) diye açıklar. Öyle sanıyoruz ki Montegu'yü diğer seyyahlardan farklı kılan da budur. Entelektüel bir kadın hassasiyeti ve merakıyla olayların her ayrıntısına vakıf olmaya çalışması ve yine bir kadın bakış açısıyla özellikle Osmanlı kadınlarını fiziksel görünüm ve giyim tarzları ile detaylarına varıncaya dek inceleyerek sunmasıdır. Hiç şüphesiz bunda İngiliz sarayına mensup asil bir kadın ve diplomat eşi olmasının büyük rolü vardır. Zira Avrupa'dan gelen erkek seyyahlar, içine giremedikleri yapıları sade dış görünüşlerine bakarak iç karartıcı bulup, buradan yola çıkarak binaların iç mekânlarının da aynı kasveti taşıdığına, orada yaşayan kadınların ise esaret altında olduklarına kanaat getirmişlerdir. Bu durumu Montegu (1933:66-67) 1 Ağustos 1718 tarihli mektubunda şöyle açıklar: "...İhtimal ki siz şimdi o bilmedikleri şeylerden bahsetmek için kendilerini bir türlü zabt edemeyen adi seyyahların hatıralarındakinden büsbütün başka bir şey gördüğünüze hayret edersiniz. Hâlbuki bir Hıristiyan, gayet mümtaz bir

mahiyeti haiz veya büsbütün harikulâde bir fırsata malik olmadıkça, Türkiye’de kibar bir adamın evine giremez. Hususiyle harem külliyyen yasaktır. Bu sebepten o seyyahlar ancak evlerin ale’-umum o derece gösterişli olmayan dış taraflarından bahsedebilirler. Haremler ise daima geri de sokaktan görülemez. Görünen kısımları yalnız bahçelerdir...”.

Avrupalı erkek seyyahların giremedikleri mekanlara bir kadın olarak girebilen Montegu, Sultan II. Mustafa'nın (1695-1703) eşi Hafize Sultan ve diğer ekâbirin hanımları ile görüşebilmiş, hanelerinde sohbet etmiş, hemcinslerini hamam gibi özel alanlarda gözlemleyip tasvir edebilmiştir. Ancak Montegu'nün Sofya hamamında gördüğü Türk kadınlarını güzellikleri ile açık ve ayrıntılı olarak anlatması bazı yazarlarca (Sancar, 2009:12) onun hayalinin bir ürünü, ya da gördüklerini çarpıtması şeklinde yorumlanmıştır.

Montegu, kendisine gelinceye dek hiçbir İngiliz kadının gerçekleştiremediği bir seyahati gerçekleştirmiştir. Nitekim Montegu'nün kendisi de önceki seyyahlardan farklı olduğunun bilincinde olarak mektuplarını kaleme almıştır. Meselâ 1 Nisan 1717 tarihli mektubunda o (Montegu, 1933:49): “ *Birçok asırlardan beri hiçbir Hıristiyan’ın gitmeğe cesaret edemediği bir memlekette bulunan bir kimsenin yazdığı mektupta şüphesiz, gayet meraklı bir şey bulmak ümit edersiniz...*” demektedir. Montegu, 18. yüzyıl Osmanlı kadın yaşamına dair günümüz tarihçilerine önemli bir kaynak sunmuştur. Bu kaynak Türkçede dâhil pek çok yabancı dile çevrilmiştir. Biz makalemizde kaynak olarak İstanbul’da 1933’te Ahmet Refik tarafından *Şark Mektupları* adı altında tercüme edilen kitap ile mektupların tamamının yer aldığı Hans Heinrich Blumenthal’in 1931’de üzerinde çalıştığı *Lady Mary Pierrepont Wortley Montagu Reisebriefe 1716-1718* çevirisini kullandık.

Makalemizde, Osmanlı-Avusturya savaşlarının yaşandığı ve askerinin iktidârı belirleyen bir güç konumuna geldiği 18. yüzyılda -Montegu'nün gözlemleri esas alınarak- Osmanlı askerî ve siyasî durumuna değinilerek, bu şartlar içerisinde varlığını sürdüren müslim ve gayr-i müslim Osmanlı kadınlarının yaşam tarzı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kadınların yaşantısı erkeklerden bağımsız düşünülmediğinden Montegu'nün bir bayan olması hasebiyle erkeklere dair verdiği sınırlı bilgilerde değerlendirilmiştir.

Montegu'nün Mektuplarında Osmanlı Devleti'nin Askeri Durumu

Lady Mary, 1689 Mayıs'ında Nottinghamshir'e bağlı Thoresby'de dünyaya gelmiştir. Babası Evelyn Pierrepont'un politik meşguliyetleri dolayısıyla Lady Mary, daha küçüklükten itibaren kendi haline, babasının da arzusu doğrultusunda kütüphanelerde çokça zaman geçirmiştir. Özellikle Latinceye karşı özel bir merakı olup, bu konuda kendisini oldukça geliştirmiştir. Lady Mary, 16 Ağustos 1712'de babasının onayı olmadan Wortley Montegu ile evlenmiştir. 1716'da eşi Wortley Montegu İstanbul'a elçi tayin edilmiştir (Blumenthal, 1931: 10-11). Mary Montegu,

eşinin görevi icabı yola çıktıktan sonra Rotterdam, Lahey, Nürnberg, Viyana, Prag, Hannover'i dolaşıp Petervaradin, Belgrad, Edirne yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Türklerden bahseden ilk mektubunu Alexander Pope'a, 12 Şubat 1717 tarihiyle Belgrad'tan göndermiştir.

Dönem itibarıyla baktığımızda Montegu, 1717-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde, Sultân III. Ahmed'in tahtta bulunduğu ve Osmanlı-Avusturya Harbi'nin (1716-1718) yaşandığı bir süreçte ikâmet etmiştir. Bu savaşlar İngiltere'nin arabuluculuğu ile 21 Temmuz 1718'de Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştur. 1716-1718 savaşları ile Avusturya, Balkanlarda hâkimiyetini pekiştirdiği gibi, Pasarofça Antlaşması ile de Banat'ı almış ve Osmanlı Devleti'ndeki ticarî ve Hıristiyanların koruyuculuğuna dair imtiyazlarını genişletmiştir (Auer, 1988: 82). Bu savaşlar sebebiyledir ki onun Belgrad'tan gönderdiği ilk mektubunda Osmanlı-Avusturya savaşına dair olumsuz değerlendirmelerini görmek mümkündür. Belgrad'tan Alexander Pope'a gönderdiği 12 Şubat 1717 tarihli bu ilk mektubunda Montegu'yü (1933:14-15): *"...İnsanların gayet cesim ve mümbit yerleri çöp çorak ve insansız bıraktıkları halde böyle bir karış yer için kemâli dehşetle boğaz boğaza gelmeleri ne derece mâkul olursa olsun, bence bunun kadar insanların deliliğini gösterir bir şey tasavvur edilemez. Filhakika harbin lüzumu bir âdet hükümüne geçmiştir; fakat insaniyete taban tabana zıt bir itiyadın devamı kadar insanlarda akıl ve muhakemenin fıkdanını isbat eder bir şey tasavvur olunabilir mi?"* diyerek üzüntüye gark eden husus Karlofça Ovası'ndan geçerken gördükleridir.

Osmanlı Devleti ile Avusturya bu ovaya yakın, Petervaradin'de 6 Ağustos 1716'da savaşmış, Serdâr-ı ekrem Damad Ali Paşa, Avusturya kumandanı Prens Eugen kaşısında yenilmiş ve şehit düşmüştür (Uzunçarşılı, 1978: IV,118-122; Broucek, 1988: 150). Montegu'nün buraya uğradığı zaman savaşın üzerinden yaklaşık yedi ay geçmiş olmasına rağmen muharebenin şiddetinin izleri hala mevcuttur. Tarihçilerin vuku bulduğu yere istinaden "Petervaradin Savaşı" diye adlandırdığı bu savaşın kalıntılarına dair Montegu şu bilgiyi verir: *"Bu ovada Prens Eugen Türklere karşı mühim bir muzafferiyet kazanmış. Bu kanlı vakanın eserleri orada el'an meşhut. Muharebe meydanında yığınlarla kafalar, insan, hayvan ve deve kemikleri var; bunları gömmek zahmetini bile ihtiyar etmemişler. Parça parça edilmiş bunca insan cesedi gördüğüm zaman dehşet içinde kalmaktan, kıtalı elzem ve hattâ sevap gösteren harp aleyhinde isyan eylemekten kendimi alamadım"* (1933:14). Montegu'nün gördüğü kemiklerin çoğunun Osmanlılara ait olduğu muhakkak. Zira bu savaşta Osmanlı Devleti'nin insan kaybı altı-yedi bin, Avusturya'nın üç bin olarak gösterilir (Uzunçarşılı, 1978: 122). Öte yandan develere ait kemiklerde Osmanlıların hayvan kayıplarına aittir.

Prens Eugen'in Petervaradin'deki başarısını takiben 20 gün sonra, 25 Ağustos'ta Temeşvar'ı kuşatıp kısa sürede (15 Ekim 1716) alması Belgrad yönetiminde büyük tedirginlik yaratmıştır. Prens Eugen'in, Petervaradin Savaşı'ndan

sonra Temeşvar'ı alması, Avusturya'da, Osmanlı Devleti'nin bir daha saldırıya geçemeyecek şekilde askeri açıdan etkisiz kılınması gerektiği düşüncesini yaydı (Broucek, 1988:150). Nitekim bu durum Montegu'nün dikkatinden kaçmamıştır. Montegu buradayken yazdığı mektubunda, Petervaradin'den çıktıktan sonra Belgrad'a yakın Beçko kasabasında kendilerini karşılamak üzere gönderilen Belgrad Paşası'nın kuvvetinin beklenenden çok olduğunu söyler. Çünkü daha önceki haberleşmelerden kendilerini karşılamak için Avusturyalıları kadar kuvvet gönderileceği söylenmiş; ancak Paşa'nın gönderdiği kuvvet belirtilenden 100 kişi daha fazla gelmiştir. Fakat dikkati çekmesi gereken nokta Avusturya topraklarından geçerek gelen Montegu'nün (1933:15) Türklerin asker sayılarının Avusturya'dan daha çok ve kuvvetlerinin eşit bulunduğuna emin olduğunu belirtmesi ve buna Osmanlıların kendilerinin inanmadığını, bu güçlerinin farkında olmadığını yazmasıdır.

Lady Montegu, Belgrad'a geldiğinde buraya dair izlenimlerini şehrin tarihi gelişimini anlattıktan sonra kaydeder. Şehrin Türkler tarafından sanatla süslediği ve en cesur yeniçeriler tarafından korunduğu ifade edilir. Şehrin niçin yeniçeriler ile muhkem korunduğunu anlamak mümkündür: Temeşvar'ı alan Prens Eugen'in Belgrad'a yöneleceği düşünülmektedir. Fakat yeniçerilerin etrafa hükmeder tarzda davranış sergilemeleri ve paşalarını dahi bu tavırları ile sindirmeleri Montegu'yü rahatsız etmiştir. Yeniçerilerin başına buyruklüğünü onun (Montegu, 1933:16): *"...(Yeniçerilerin) kumandanları bir paşa, serasker. Fakat doğrusunu söylemek lâzım gerekirse, seraskerin kumandanları asıl yeniçeriler. Yeniçerilerin burada kat'i nüfuzları var. Tavrı hareketleri inzibatlı askerden ziyâde asi askerlerinkini andırıyor"* cümleleri ile aktarmaktadır. Nitekim biz de biliyoruz ki Osmanlı askeri düzeni içinde kapıkulu ordusunun en kalabalığını oluşturan yeniçeriler, özellikle 17. ve 18. yüzyılda çıkardıkları isyanlar ve iktidar üzerinde oluşturdukları baskı dolayısıyla yerli ve yabancı kaynaklarda adından en fazla söz ettiren kuvvetlerdi¹. Kaldı ki bu esnada tahtta bulunan III. Ahmed de askeri bir isyan sonucunda -1703 Edirne Vakası- II. Mustafa'nın tahtan indirilmesi ile başa geçmişti. Yeniçerilerin sistem içinde güçlenen bu nüfuzlarından doğan olumsuz davranışlarına dair Montegu'nün mektuplarında oldukça bilgi vardır. Meselâ sabık Belgrad Paşası'nın yeniçerilerce öldürülmesi bunlardan biridir. Montegu'nün

¹ Yeniçerilerin ilk asayişsizlikleri -Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın teşvikleri ile dahi olsa- II. Mehmed devrine (1451-1481) kadar inmektedir. Kaldı ki yeniçerilerin ve kapıkulu süvarilerinin çıkardıkları isyanların çıkış sebeplerine bakıldığında ya yukarıda belirttiğimiz gibi devlet adamlarının kışkırtmasıyla, ya parasal sebeplerle ya da iktidar karşısında otoritelerini azaltacak düzenlemeler söz konusu olduğunda vuku buldukları görülecektir. Meselâ Sultân II. Selim (1566-1574) cülusu sırasında bahşiş dağıtmak istemeyince yeniçerilerin kıpırdanmalarına sebep olmuş, ancak bahşişlerinin ve zamlarının verilmesini emrederek ortaya çıkabilecek muhtemel büyük bir olayın önüne geçebilmiştir. Öte yandan Aralık 1687'de yine isyan eden ocaklıların hareketinde her ne kadar defterdar olmak isteyen Kifri Ahmed Efendi'nin rolü olsa da yeniçeriler, *"Bizim bakiye bahşişimiz kaldı"*, topçular, *"Bizim de ulûfe ve bahşişlerimiz verilmedi"* diyerek İstanbul'da adeta terör havası estirmeye başlamışlar; ancak ücretleri ödenmek suretiyle yatıştırılabılmışlardır. Bu konuya dair bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2006, s. 27-28; Uzunçarşılı, a.g.e, C. I, s. 440; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 116; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi*, C. II, İstanbul 1928, s. 311, sr. 2-15; Uzunçarşılı, a.g.e., C. III, s. 488-499.

mektubuna göre yeniçeriler, kendilerinin Alman hududuna akınlarda bulunmalarını men eden paşalarını, düşmanla işbirliği halinde olduğu gerekçesiyle, kadının hükmünü beklemeden parçalamışlardır (Montegu, 1933:17)

Montegu'nün anlattığı bu olayın günümüzde açıklığa kavuşan hali ise şöyledir: Petervaradin'den dağıtık halde ayrılan Osmanlı ordusu, Temeşvar'a geçmiş oradan da -Temeşvar'ın Avusturya eline geçtiği gizlenerek- Sadrazam Halil Paşa komutasında Belgrad'a, ardından da Edirne'ye dönmüştür. Ordunun dönüşünden sonra Belgrad muhafızlığında bulunan Sarı Ahmed Paşa'nın şehri Avusturya'ya teslim edeceğinden korkulduğu için asker ve Belgrad halkı tarafından öldürülmüştür. Belgrad halkını ve askeri bu düşünceye sevk eden husus ise, Damad Ali Paşa'nın Petervaradin'de şehit düşmesinden sonra sadrazamlık mührünün kendisine verileceğini umması, verilmeyince Padişah'a karşı gücenik olduğunun düşünülmesidir (Uzunçarşılı, IV, 126). Montegu'nün Edirne'ye geldikten sonra Bristol Kontesi'ne yazdığı 1 Nisan 1717 tarihli mektupta, yeniçerilerin nüfuzlarına dair yaptığı tespit dikkate değer niteliktedir: "...*Türk Devleti kâmilan ordunun arzusuna münkat*" (1933:36). Bu bağlamda askerin iktidarın belirlenmesinde bu kadar etkin olduğu bir devlette padişahın konumu nasıldır diye düşünüldüğünde Montegu'nün (1933:36) fikriyle "... *Ne kadar mutlakiyeti haiz görünürse görünsün, tebeasından en adi bir adam gibi esir...*"dir. Yine ona göre Padişah, yeniçerilerin kendisine fena gözle baktığını gördüğünde ödü kopuyordu. Padişah'ın bir yeniçerinin bakışından ödünün kopması abartılı bir yaklaşım olmakla beraber, hiç şüphesiz yeniçeriler, yabancı bir kişinin nazar-ı dikkatini celp edecek boyutta başına buyruk, asi, ürkütücü hale gelmişlerdi². Kendi aralarında yemin ile kurdukları sıkı bağ, onlara büyük bir kuvvet vermekte, birine yapılan bir hakareti hepsi kendine yapılmış sayarak intikamını almaya çalışmaktaydılar. Kurdukları bu birliğin verdiği güçten saray ileri gelenleri bile ürküyor, onlara gayet mülayim davranarak idare etmeye çalışıyorlardı (Montegu, 1933:42).

Yeniçerilerin olumsuzluklarından bahseden Montegu, onların bazı iyi hallerinin olduğundan da söz ediyor. Onun iyi hal diye nitelendirdiği husus, hizmet ettikleri kişiye gösterdikleri sadakat ve yararlılıktır. Bu hususu kendisinin yaşadığı bir olayla örneklendiriyor. O da, Filibe'ye yakın bir köyde, akşam yemeği için güvercin istediğinde, hizmetinde bulunan yeniçerinin onun bu arzusunu yerine getirmek için gösterdiği çabadır. Yeniçeri güvercin bulunamadığı için kadını sıkıştırmış, odasına kapatmış, Montegu emrederse emre itaat etmediği için onu öldürebileceğini söylemiştir (Montegu, 1933:42). Montegu hizmetindeki yeniçerinin işine olan

² Ocağa asker alma kanunlarına riayet edilmemesi dolayısıyla, yeniçerilerin sayısı 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla artmaya başlamıştır. Öyle ki, 1574 senesinde 13.500 olan yeniçeri sayısı, 1630'da (IV. Murad devrinde) 43.000'e çıkmıştır. Azîz Efendi, *Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Azîz Efendi (ileride Kanûnnâme)*, vr. 130b/1, satır 3-8. Bu sayının 18. yüzyılda daha da arttığı muhakkaktır. Nitekim Canikli Ali Paşa, *Tedâbirü'l Gazavat* adlı risâlesinde, Padişah'a askerlikle alakası olmayanların oluşturduğu ordunun temizlenmesini önermektedir. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi 'Tedâbirü'l-Gazavat' ", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12-13, Ankara 1973, s. 164.

bağlılığından memnun olmakla beraber Osmanlı şehirlerinde askeri hükümetin hâkim olmasından ve sokaklarda yeniçerileri görmekten çok rahatsızdır. Meselâ Edirne'de şehir çarşısını tebdil-i kıyafet ile -Türk kıyafeti giyerek- gezmeğe çıktığında "bir sürü yeniçeri" görünce tedirgin olmuştur.

Montegu'nün Mektuplarında Osmanlı'da Erkeklerle Dair Dikkat Çeken Hususlar

Montegu bir kadın olması hasebiyle erkeklerin beraber zaman geçirdikleri kahvehâne, hamam gibi mekânlara girip, sohbetlerine katılmadığından erkek dünyasına dair yazdıkları çok sınırlı kalmıştır. Fakat bu durum onu, kendisinden önceki seyyahların kadın dünyasına ve hareme giremedikleri için yaptıkları hayalperest yorumları erkekler konusunda yapmaya, ithamlarda bulunmaya yöneltmemiştir. Nitekim bu yorumların geneli oryantalist yorumlardır. Harem, peçe, zevk ve sefahat içinde yaşayan kadınlar, despot erkek imgesi...

Montegu'nün mektuplarında Osmanlı'da erkekler konusunda yer alan ilk esaslı bilgi, birebir sohbet etme imkânını bulduğu Ahmet Bey'e aittir. Montegu'nün Belgrad'da kaleme aldığı 12 Şubat 1717 tarihli mektupta kendi ev sahibi olarak tanıttığı bu kişiye dair yazdıkları ilgi çekicidir: "...Yegâne eğlencem, ev sahibimiz Ahmet Beyle görüşmektir..." (Montegu, 1933: 18). Her akşam bir araya gelip yemek yedikleri, şarap içtikleri Ahmet Bey, bir paşa oğludur. İyi bir eğitim almıştır, Arapça ve Farsçaya hâkimdir, geniş bir kütüphânesi vardır. Montegu ile Ahmet Bey edebiyat üzerine konuştukları gibi kendi ülkelerindeki gelenekler ve özellikle kadın hakları konusunda da tartışırlar. Bu tartışmalarda Ahmet Bey'in Montegu'yü Müslüman kadınların da İngiltere'deki kadınlar kadar özgür olduklarına iknaya çalıştığına bakılırsa Montegu, Türk kadınları ile temasa geçmediğinden henüz önyargılarından sıyrılmamış demektir. Nitekim seyahatinin ilerleyen zamanlarında bu fikri değişecek "...Türk kadınları şüphesiz bizden pek çok hürdür..." (1933:46), "...Dünyanın bütün kadınlarından en hür yaşayan Türk kadınlarının esaretine acıdıklarını görmek bana tuhaf geliyor..." (Montegu, 1933:131), "...Artık bu sözlerim üzerine, Türk kadınlarının her halde fikirli, nazik ve bizim kadar hür olduklarına inanabilirsiniz..." (Montegu, 1933:133) diye yazacaktır.

Montegu'nün erkeklerle dair verdiği diğer bir bilgi, şeriatla var olduğuna inanılan ve bir erkeğin dört kadınla evlenebileceğine dair anlayıştır. Ona göre devlet ileri gelenleri tek bir hanımla evli olmayı tercih etmektedir. Meselâ veziriâzam bunlardan biridir. Mektubunda geçen Veziriazam Tevkii Mehmed Paşa olmalıdır³.

³ Mehmed Paşa yaklaşık 9 ay gibi kısa bir dönem veziriazamlık yapmıştır. Kasım 1716'da kapıcılar kethüdası vekili, 18 Şubat 1717'de vezirlikle nişancı ve aynı sene Ağustos'unda (Ağustos 1717) sadrazam oldu. 9 Mayıs 1718'de azledilerek Narda seraskeri ve Yanya valisi oldu. Mayıs-Haziran 1719'da Mısır valisi olduysa da 1724/25'te azledildi. Ocak 1726'da ikinci defa Mısır valisi olup azline sebep olan Çerkes Mehmed Bey'i Mısır'dan firara mecbur etti. 1717/28'de Cidde valisi olup 1728/29 'da Mekke'de vefat etti. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (SO)*, Yay. Haz. Nuri Akbayan, Eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahrman, C. IV, İstanbul 1996, s. 1032-1033.

Montegu'nün yazdıklarına göre o, "...Zevcesinden başka bir kadına bakmıyor. Asıl garibi, selefleri kendisine bütünü başka bir misal takip edilmesini gösterdikleri halde, hediye de kabul etmiyor"du (Montegu, 1933:70). Eşine ihanet eden erkekler ise, sevgililerine ayrı bir ev tutup onun yanına gizlice gitmektedirler. Bu durumun İngiltere'de de farklı olmadığını ifade eden Montegu, olaya objektif bir açıklama getirir: "...Erkeklerin ahlâkı arasında o kadar fark yok" (Montegu, 1933:49). Montegu, Osmanlıyı ziyaret eden seyyahların, kadınlar konusunda olduğu gibi iletişime geçmedikleri Türk erkekleri konusunda da yalan yanlış bilgiler verdiklerini vurgulamaktadır.

Erkekler konusunda Montegu'nün en şanssız olduğuna inandığı kişi ise ülkeyi yönetme erkini elinde bulunduran, bütün ihtişamın sahibi gibi duran, ancak her an isyanla karşılaşma ve öldürülme tehlikesini yüreğinde taşıyan padişah'tır. Montegu, Sultân III. Ahmed'i Cuma Alayı'nda görmüştür. Kırk yaşlarında olduğunu tahmin ettiği Padişah, söz konusu tarihte 44 yaşındadır ve Montegu'ye göre iri siyah gözleri ile oldukça yakışıklı, fakat duruşu ile biraz serttir.

Montegu'nün Mektuplarında Osmanlı'da Kadınlara Dair Dikkat Çeken Hususlar

Osmanlı Devleti'nde yaşayan kadınların sosyal hayatına gelince, belki de Montegu'nün mektuplarını orijinal kılan, bu hususa dair yazdıklarıdır. Haremın Avrupa'da çağrıştırdığı -erotik mekan- anlamının çok ötesinde bir yer olduğunu ve esaret hayatı yaşatıldığı düşünülen kadınların kendilerine ait dinsel yaşamları ve eğlence kültürleri ile Batılı kadınlar kadar ve hatta onlardan daha fazla hür olduklarını birebir gözlemleyerek ve bizzat bu hayata iştirak ederek vurgulamasıdır. Bu tecrübelerini kaleme alırken de kendisine yabancı bu kültürü tarafsız ve önyargılarından sıyrılarak aksettirmeye ve hatta çok garip bulduğu olayların sebebini yorumlayarak karşı taraf için anlaşılır kılmaya çalışmasıdır. Tıpkı Ayasofya Cami'sini ziyaret edebilmesi için müftüden gereken izin hemen çıkmamasını izâha çalışması gibi. Zira diğer camileri Hıristiyanlar zahmetsiz gezebilmektedirler. Bu durumdan Osmanlı Devleti'ni küçük düşürecek sonuçlar çıkarmak yerine Montegu, karşısındakine bu hususu şöyle gerekçelendirmiştir: "...Burası vaktiyle bir kilise olduğu için galiba elan mozayik halinde görülen ve zamanla haraba yüz tutan azizlere dua edipte camiinin kutsiyetine halel getirilmesin diye çekiniyorlar. Umumiyetle zannedildiği gibi, Türklerin İstanbul'da buldukları tasvirleri kâmilan tahrip ettikleri katiyen yalan." (1933:123). Denilebilir ki Montegu adeta bir etnolog hassasiyeti ile bu yabancı kültürü küçümsemek yerine anlamaya çalışıyordu (Öztürk, 2006:483).

Aşağıda Montegu'nün kaleminden, Osmanlı kadınları ele alınırken Müslim ve gayr-i Müslim kadınların fiziksel özellikleri, eğlence kültürleri v.b. yaşamlarına dair dikkat çeken noktalar onun bakış açısı esas alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Müslüman Osmanlı Kadınları

Montegu, evvelâ ister Doğulu olsun ister Batılı olsun, kadınların güzelliklerine dair devrine özgü bir fikre ve kendisi de bir kadın olması hasebiyle meraka sahiptir. Nitekim o, karşılaştığı kadınları tasvir ederken, “güzel”, “çok güzel” ya da “çirkin” diye nitelendirirken bunu karşısındakinin fiziki özelliklerini inceleyerek kendi kültüründeki güzellik anlayışından süzerek verir. Esasen güzellik kavramı göreceli olmakla beraber, yapılan somut tasvirler bu kavramı göreceli olmaktan çıkarıp genel bir kanaat haline dönüştürebilir. Meselâ Montegu, Kethüdâ Efendi'nin eşi Fatma Hanım'ın güzelliğinden bahsederken onun güzel olduğunu söylemekle yetinmez, onun dış görünüşüne ait ne varsa -teni, saçı, gözü, boyu vs- en ince haliyle resmederek mektubunu gönderdiği kişiden adeta neden güzel bulunduğuna dair onay almaktadır. Bunu yaparken de devrine ve coğrafyasına hâkim güzellik kıstaslarını ortaya koymaktadır.

Montegu'de görülen Türk kadınına dair bu güzellik ölçütleri şöyle sıralanabilir:

- 1) Uzun boy (boylu boslu olma)
- 2) Beyaz ten
- 3) İri kara gözler
- 4) Belirginleştirilmiş kirpikler
- 5) Uzun örgülü saçlar

16. yüzyıl seyyahlarından Canaye'de (1997: 10) Türk kadınına siyah gözlü, kaşlarını boya ile birleştiren, siyah saçlı (siyah saçlı olmayanlarında siyaha boyadığı), ince, zevkli, becerikli, ud çalan ve şarkı söyleyen kişiler olarak anlatır.

Türk kadınları güzelliklerine büyük önem vermekte ve bir Hıristiyan Batılı Montegu tarafından beğenildikleri için de denilebilir ki aynı güzellik anlayışında birleşmektedirler. Bu bağlamda 18. yüzyıl, güzellik anlayışı kıstaslarında Doğu ile Batı arasında pek fark olmadığı söylenebilir.

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bir erkek gözüyle güzel bir kadında bulunması gereken hususiyetler Şikk-ı Sâni Defterdarlığında bulunan Ahmed b. Mahmud Efendi'nin mecmûasında da yer almaktadır. Ahmed Efendi, mecmuâsında, bilge kişiye “*nisâ taifesine*” yani kadınlara güzel diyebilmek için hangi fiziksel özelliklere sahip olması gerektiğinin sorulduğunu ve buna verilen cevabı kaydetmiştir. Onun bilge diye bahsettiği kişinin kim olduğu bilinmemekle beraber, Ahmed Efendi, devrinin güzellik anlayışına dair genel kanaati bilge kişiden aldığı varsayılan cevap ile ortaya koymuştur (Ahmed b. Mahmud, vr. 191 b/1). Buna göre:

- a) Beyaz ten, beyaz diş vb.
- b) Kaşın, gözün, kirpiğin, saçın karalığı,
- c) El ve ayakların küçük olması vb.

Ahmed b. Mahmud'un (vr. 191 b/1) sunduğu güzellik kriterleri Montegu'nün kriterleri ile büyük ölçüde örtüşmektedir.

Montegu, şüphesiz Osmanlı Devleti'ne ulaşmadan ve Türk kadınlarını yakinen tanımadan önce onların çirkin ve nezaketsiz olduklarına dair olumsuz fikirlere sahiptir. Bu fikir, onun Beyoğlu'ndan Lady Mar'e yazdığı 10 Mart 1718 tarihli mektubunda yer alan *"Bizim saraylarımızda en güzel kadınlarımızdan birine: Türk'e benziyorsun! Denildiği zaman bu cümlenin asla hoşuna gitmeyeceğini düşünerek kendisine bir şey söylemedim."* (Montegu, 1933:115) ifadesinden anlaşıldığı gibi kendisine özgü olmayıp saray çevresinde herkese hâkimdir. Montegu'de bu önyargı ilk olarak Sofya'da kadınların sosyalleşme merkezleri olan hamama gittiği vakit değişmeye başlamıştır. Hamam'da şahit oldukları, Türk kadınlarının hem maddi hem manevi unsurları ile muhteşem oldukları yönünde kendisinde bir fikir oluşturmuştur. Lady, bu etkilenişini güçlü tasvir yeteneği ile ve biraz da abartılı olarak şöyle izâh eder:

"Arkamda beygire bindiğim zamanki elbisem bulunduğu için Türk hanımlarına pek garip göründüm. Fakat hiçbiri de bana karşı ufak bir hayret, tahkiri mucip olacak cüz'î bir merak göstermedi. Bilâkis hepside nezaket gösterdiler. Avrupa'da hiçbir saray tasavvur edemem ki, orada kadınları bir yabancıya karşı bu derece namuskârane hareket etsinler. Hamamda tahminen iki yüz kadın vardı. Fakat hiçbirinde de, o bizim âlemlerimizde başka bir kıyafetle biri görünür görünmez gösterilen tenezzülkârane tebessümleri, kulak fısıltılarına tesadüf etmedim. Benim için birçok defalar: 'güzel, pek güzel!' dediklerini işittim. Öndeki sıralarda yastıklar, kıymetli halılar var. Hanımlar buralara cariyeleri de daha arkadaki ikinci sıralara oturmuşlar. Artık burada onları birbirinden ayırt edecek kıyafet yok, çünkü hepsi de tabii bir halde, yani güzellikleri ve çirkinlikleri meydanda, çıır çıplak. Fakat iffeti haleldar edecek ufak bir tebessüm, cüz'î bir hareket yok. Bazıları geziniyorlar; fakat Miltonun Havvada tasvir eylediği vakurane vazı ile. İçlerinden birçokları, tıpkı Gitin veya Titienin fırçasından çıkan ilâhe tasvirleri gibi boylu boslu. Hemen hepsinin de tenleri göz kamaştırarak derecede beyaz. Üzerlerine inciler ve kurdeleler serpilmiş müteaddit örgülü zarif saçlar omuzlarından aşağı sarkıyor. Cümlesi de güzellik perilerini andırıyor." (Montegu, 1933:24-25).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Montegu, Sofya'da hamamda hiç beklemediği güzellikler ve tahmin edemediği muameleler ile karşılaşmıştır. Yaklaşık iki yüz hanımın bulunduğu hamamda gördüğü kadınlar, göz alıcı tenleri, saçları, boyları ile adeta perileri andırıyor, kendisine karşı takındıkları nazik tavır ile büyülüyordu. Kendisini rencide edecek en ufak bir hareketin, bakışın, sözün, fısıltılaşmaların olmaması Montegu'yü o derece etkilemiştir ki hamamdaki hanımları, Avrupa'da ki en saygın mekân olan saraylardaki asilzâdelerle kıyaslamaya yönelmiş ve önemli bir sonuca varmıştır: *"Avrupa'da hiçbir saray tasavvur edemem ki, orada kadınları bir yabancıya karşı bu derece namuskârane hareket etsinler"* (Montegu, 1933:24).

Montegu'nün Türk kadınlarına dair ilk olarak Sofya'da edindiği bu olumlu izlenim daha sonraki tecrübelerinde de değişmemiştir. Meselâ 1 Nisan 1717'de Kontes Mar'e Edirne'den yazdığı mektubunda: "Ömrümde buradaki kadar güzel, bu derece gür saçlı kadınlara tesadüf etmedim. Yalnız bir kadında yüz on örgü saydım; hem de hiç takma saç yok. Türkiye'de güzeller İngiltere'dekinden daha çok ve hepsi de mütenevvi. Burada hiçbir genç kadına tesadüf edilmez ki güzel olmasın. Hemen hepsi de karagözlü, tenleri dünyanın en güzel renginde. Bence İngiltere Kral Sarayı bütün Hıristiyanlık âleminde en güzel kadınların bulunduğu bir yer ise de, orada da burada ki kadar güzel yok." (Montegu, 1933:45-46) demektedir.

Montegu'yü Türk kadınlarından en çok etkileyen kişi Kethüda'nın eşi Fatma Hanım'dır. Esasen Montegu, zamanın sadrazamının hanımını ve ölen Sultân II. Mustafa'nın eşi Hafize Sultân'ı da ziyaret etmiş; fakat Fatma Hanım onun anılarında çok ayrı bir yere sahip olmuştur. Zira o, gerek dış görünüşü ve gerekse hal ve tavırları ile Montegu'ye göre muazzam bir şahsiyettir. Lady, Fatma Hanım'ın meşhur olan güzelliği ile karşılaştığında duyduğu heyecan ve hayret neticesinde yaptığı ayrıntılı tasvirlerle, zamanımız okuyucusunda dahi bir merakın doğmasına ve o şahsa dair hafızalarında bir resmin oluşmasına fırsat vermiştir. Montegu'nün, karşısındakine güzellik abidesi derecesinde mükemmel bir şahsiyet olarak aksettirdiği Fatma Hanım'a dair mektuplarında şu bilgiler yer almaktadır:

"...Fakat güzel Fatma'nın (kethüdanın haremının ismi Fatma idi) yanında bunlar pek az nazarı dikkati celbedebiliyordu. Hanım pek güzel. Mislini ne İngiltere'de ne de Almanya'da gördüm. Hayır, yüzü kadar temaşaya şayan bir yüz gördüğümü tahattur edemiyorum. Beni istikbal için ayağa kalktı, elini göğsüne doğru götürerek memleketinin âdetince selâmladı. Fakat bu selâmı o kadar asilâne, vakurane yaptı ki bunu saray terbiyesi de veremez, bu bir Allah vergisi. Rum kadını, Fatma'nın güzelliğini evvelce de söylemişti; fakat ben o derece hayretler içinde kaldım ki, bir müddet hüsnünü seyretmek zevki ile son derece meşgul, kendisine söz söylemeye cesaret edemedim. O ne mütenasip sima! O ne tatlı bir güzellik mecmuası! O ne mevzun endam! Tabiat, tenine ne tatlı renk vermiş! Tebessümlerinde nedir o cazibe! Nedir o gözler! Gözleri iri ve siyah, mai gözlerin baygınlığını cami! Yandan, karşıdan, hangi taraftan bakılırsa bakılsın, daima yeni hüsn görülüyor. Bu ani tesirin hayretleri zail olunca, kendisinde bir noksan olup olmadığını anlamak için daha yakından tetkik ettim. Bana bu tetkik, mütenasiben güzel bir kadının hoş gitmeyeceği hakkındaki zannın hata olduğunu ispat etmeye yaradı. (Eski Yunan ressamı) Apellis mükemmel bir sima vücuda getirmek için san'atin bütün vasıtalarından beyhude istifade etmiş, bu mucize ancak tabiate vergi imiş, tabiatte onu Fatma'yı vücuda getirerek muvaffak olmuş. Bizce barbar tanılan bir memlekette doğduğu halde tabiatı o kadar vakurane, tavırları o derece asilâne ve aynı zamanda o kadar tabii ki, onu Avrupa'nın en muhteşem tahtlarından birine oturmuş görenler, eminim ki, kraliçe olmak için doğmuş zannederler. Hulâsa güzelliği İngiltere'deki güzellerin hepsini gölgede bırakır. Boylu boyuna beyaz sim kenarlı, sırmalı diba bir entari giymiş, ince tül gömleğinden açık

gerdanının bütün güzelliği meydana çıkmıştı. Şalvarı soluk karanfil renginde, gömleği gümüşü yeşildi. Beyaz saten terlikleri gayet kibarane işlemeli idi. Zarif kolları elmas bileziklerle süslenmişti. Kemerini işlemeliydi. Başına, zemini karanfil renginde, sırma işlemeli bir çevre koymuştu. Lâtif siyah saçları örgülere ayrılmış, topuklarına kadar iniyordu. Başının bir yanına gayet san'atkârane elmas iğneler takmıştı. İhtimal ki beni mübalağa ile itham edersiniz. Fakat size tasvir ettiğim şekilde hiç mübalağa olmadığına inanınız... Bilâ hicap itiraf ederim ki, en güzel bir heykeltıraş'den ziyade dilber Fatma'yı seyretmekten mütelezziz oldum..." (1933:73-75).

Görüldüğü gibi Montegu'yü hayranlığa gark eden Fatma Hanım'ın güzelliği ve zarafeti meşhurdur. Zira Montegu sadrazamın hanımını ziyaret ettikten sonra yorgun olmasına rağmen kendisine eşlik eden Rum kadınının ısrarlarına dayanamayıp methedilen Fatma Hanım'ı görmeye gitmiştir. Teni, boyu, saçı, gözü velhasıl bütün yaratılışı ve ahlakındaki güzelliği, nezaketi ile o, Batı'nın kabul ettiği gibi barbarlıkla bağdaşmayıp, İngiltere'deki bütün güzelleri geride bırakacak ve saraylara kraliçe olmak için doğmuş dedirtecek kadar mükemmeldir.

Fatma Hanım'ın güzellik ve zarafeti o derecedir ki Montegu'nün yanında bulunan Rum kadını, onun ancak Hıristiyan bir kadın olabileceğine hükmetmiştir. Zira Müslüman kadınları yakından tanıma şansı olmayan yabancı seyyahların hayal ürünü olarak yazdıkları bilgiler, bu kadınların kaba, çirkin ve iç karartıcı oldukları yönündeydi. Montegu (1933:115) mektubunda Rum kadınının hayrete düştüğü anı şöyle yazar: "...Fatma'da ise bilakis bir saray nezaketi var, duruşu kalbe hürmet ve şefkat telkin ediyor... Fatma kendi memleketinin âdetini beğenmekle beraber başka memleketlerin âdetlerini öğrenmeye pek meraklı. Bu hususta tarafgirliği basit düşüncelilere bırakıyor. Kendisini hiç görmeyen ve benimle beraber bulunmasa dün bu şerefe nail olamayacak bir Rum kadını Fatma Hanım'ın güzelliğine, tavırlarındaki kibarlığa o derece bayıldı ki, hayretinden hiç ağzını açamadı, sonra bana, İtalyanca: 'Bu kat'iyen Türk değildir, hiç şüphem yok, Hıristiyan'dır' dedi..."

Montegu, Fatma Hanım'ın hânesinde gördüğü ilgiden, ikrâmdan çok memnun olmuş, evin zevkli süslemelerinden çok etkilenmiştir. Fatma Hanım'ın yirmi kadar cariyesi çalgı çalmış, oyunlar oynamışlardır. Montegu (1933:77) bu canlılık ve ihtişamdı o kadar etkilenmiştir ki onun bu ruh halini "...Gördüğüm şeylerden o kadar mahzuz olmuşum ki, Muhammed'in cennetinde bir müddet yaşadım zannediyordum." cümlelerinden daha iyi hiçbir şey yansıtamaz.

Türk hanımlarının güzellik ve zarafetinden övgüyle bahseden Montegu, kıyafetlerine dair de mektuplarında tafsilatlı bilgiler vermiştir. Bizzat kendisinin de giyindiği bu kıyafetler dışardan bir kimsenin onları tanımasına imkân vermeyecek şekildedir. Kadınların hepsi sokağa çıkacakları zaman iki yaşmak örtünmek zorundadırlar. Biri ile gözler hariç olmak üzere yüzlerini örtüyorlar, diğeri ile de saçlarını örtüp vücutlarının yarısına kadar arkalarına sarkıtıyorlar ve mutlaka vücutlarını da bir ferace ile kapatıyorlardı. Montegu'nün (1933:47) tarifine göre bu

feracenin kolları dar, uzunluğu parmakların ucuna kadardır. Kışın çuhadan, yazın ince veya ipekli bir kumaştan yapılmaktadır.

Feracesiz sokağa çıkılması imkânsızdır. Montegu'ye göre kadınları sokakta kim oldukları konusunda teşhis edilmekten alıkoyan bu kıyafetler hanımlara büyük bir özgürlük getirmektedir. Bu özgürlük kadınların hiç kimseye yakalanmadan âşıkları ile buluşabilmesini ve ihtiraslarını gerçekleştirebilmesini sağlıyordu. Bu bağlamda Montegu, Türk kadınlarının da kendi ülkesindeki Hıristiyan kadınlardan az günahkârlık etmediklerini düşünmektedir (Montegu, 1933:46).

Montegu, Türk toplumunda hanımlar için diğer en önemli hususun da anne olabilmek, doğurganlığını ispat edebilmek olduğuna dikkat çekmekte, doğum yapan kadınların kendilerini eve kapatmadan sosyal yaşamlarını kesintisiz devam ettirdiklerine de hayretle şahit olmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki İngiltere'de doğum yapan kadın belli bir süre toplumdaki kendini soyutlayarak vakit geçirmektedir. Fakat Montegu'de ikinci çocuğunu İstanbul'da dünyaya getirince Türk hanımları arasındaki bu âdete uyum sağlayarak doğumundan üç hafta sonra normal ziyaretlerine başlamıştır.

Netice itibariyle Montegu, Osmanlı Devleti'nde kaldığı müddet içinde Türk hanımlarının adetlerine, sosyal ve dinî yaşantılarına dair kendisinde oluşan genel kanaati Bristol Kontesi'ne yazdığı, İstanbul'dan ayrılmak üzere olduğunu ve bundan üzüntü duyduğunu ifade eden tarihsiz mektubunda şöyle ifade etmiştir:

“Mösyö Hill’le rüfekasının, seyahatname muharrirlerinin, dünyanın bütün kadınlarından en hür yaşayan Türk kadınlarının esaretine acıdiklarını görmek bana tuhaf geliyor. Burada ömürlerini hiçbir kayıtla mukayyet olmadan, mütemadî eğlencelerle geçiren varsa, onlar da kadınlardır. Bütün işleri komşuya gitmek, hamama girmek, bol bol masraf etmek, daima yeni yeni modalar icat eylemektir. Karısından en ufak bir iktisat talep eden bir kocaya mecnun gözüyle bakılıyor. Bu hususta yegâne hâkim, kadının hevesleri. Hulâsa, parayı kazanmak kocanın, israf etmek de kadının vazifesidir. En âdi tabakaya mensup kadınlar bile bu güzel hukuka mazhar bulunuyorlar. Sirtında işleme çevre satan ufak bir tacirin karısı bile sırmamız esvap giymiyor. Onun da kakum kürkleri, başını süslemek için bir elmas takımı var. Türk kadınlarının vakıâ hamamlardan başka birleştikleri yer yok ve buraya erkekler giremiyorlar, fakat burada da kadınlar pek güzel eğleniyorlar” (1933:131).

Gayr-i Müslim Osmanlı Kadınları

Osmanlı Devleti sadece Müslüman Türk halktan oluşmadığı için Montegu'nün mektuplarında gayr-i Müslim kadınlara ait bilgiler de mevcuttur. O, Hıristiyan kadınlara ait ilk bilgiyi Edirne'den yazdığı 1 Nisan 1717 tarihli mektubunda vermiştir. Montegu, Petervaradin'den ayrıldıktan sonra Edirne'ye doğru süren yolculuğunda Hasköy'e geldiğinde bu kadınlara dair ilk izlenimlerini yazmıştır. Hasköy

Hıristiyanlarla meskun bir kasabadır. Evleri güneşte kurutulmuş çamurdan yapılmıştır. Türk askerlerinin yürüyüşünü duydukları zaman bütün mal ve mülkleri, sürüleri ile dağlara kaçan halkı, ellerinde ki arazilerin geniş olması dolayısıyla ve buraları ekip biçmelerinde de bir sıkıntı yaratılmadığından çiftçilikten iyi geçiniyorlardı. Montegu, bura evlerinde oldukça mükemmel şaraplar içtiğini söylemektedir. Buna göre bağıcılığın yaygın olduğunu söyleyebiliriz. İşte Montegu, evlerine konuk olduğu bu Hıristiyan kadınlar için: “...Kadınların elbiselerinde muhtelif renkte ufak boncuklar var. Çirkin değiller; fakat renkleri güneşten yanmıştır.” (Montegu, 1933:34) diye söz etmektedir.

Montegu, Edirne'de bulunduğu süre zarfında bu şehrin tasvirini ve halkın nasıl eğlendiklerini de yazmıştır. Her tarafı bahçelerle, nehir kenarları meyve ağaçları ile dolu olan Edirne'de halk, çayırlarda gölgeliklerde halka şeklinde toplanıp saz çalıp kahve içip eğleniyorlardı. İklimin sıcak olması dolayısıyla burada halk Montegu'ye göre çok gevşekti. Şiddete dayalı bir hareket olmadığı gibi gevşek oldukları için çalışmayı da sevmiyorlardı. Öte yandan arazinin çok bereketli olması fazla zahmet çekmeden ürün almalarını sağladığından, köylü ve bahçe sahipleri şehrin meyve ve sebze üretiminden sorumlu oldukları için iyi kazanıyorlar ve “müsriif” bir hayat sürüyorlardı. Bunların çoğu da Rum'du. Rum halkının bahçelerinin ortasında ufak kulübeleri olup, kadınlar ve kızlar burada rahatça örtüsüz gezebilmekteydi. Fakat bu Hıristiyan Rum kadınlar şehre indikleri vakit mutlaka örtünmeleri gerekiyordu. Montegu, fiziksel özelliklerini ayrıntılı vermeden bu kızların oldukça güzel, kıyafetlerinin düzgün olduğunu ve zamanlarını ağaç altında dokuma yaparak geçirdiklerini belirtmektedir.

Hıristiyan Rum kadınlarının dans şekillerine bakıldığında günümüzde Türkler arasında çekilen halaya benzediği görülmektedir. Şöyle ki, mektuplardan edindiğimiz bilgiye göre önce dansa kadınlar arasında saygın olan bir kadın kalkıyor. Onun peşi sıra kalkan kızlar eşlik ediyorlardı. Kızlar dansta daha usta görünen kadının ayaklarını takip ile aynı ritimde ve uyumda oynuyorlardı. Kadın şarkıyı söylediğinde kızlar da karşılık vererek hem söyleyip hem dans ediyorlardı.

Bugün Türkiye'de yaygın olan halay 18. yüzyılda Rumlar arasında yaygın olup, Montegu'nün belirttiğine göre, “...Türk hanımlarının oyunu bundan büsbütün başkaydı” (Montegu, 1933:53). Sanıyoruz bambaşka diye söylenen Türk kadınlarının karşılıklı çifte telli ve bugün oryantal dediğimiz dansı yapmasıydı.

Montegu, Türk hanımlarını ziyarete gittiğinde -meselâ sadrazamın hanımını ve Fatma Hanım- kendisi için cariyeler dans gösterisinde bulunmuşlardır. Montegu, (1933:75) bu dansı şöyle tasvir eder: “...Fatma Hanım çalgı çalmalarını, oynamalarını işaret etti. Derhal içlerinden dördü lâvtaya, kitaraya benzer çalgılarla gayet rakik havalar çalmaya, türküler söylemeye başladılar, o esnada öbürleri de sıra ile oynuyorlardı. Böyle oyun ömrümde görmedim. Fevkalâde oynak, aynı zamanda şehvet arttırıcı. Nağmeler o kadar müessir, rakkaselerin hareketleri o derece

bitabane idi ki. Bazen rakik bir vaziyette duruyorlar, gözlerini süzüyorlardı. Sonra arkaya doğru eğiliyorlar ve öyle bir san'atla kalkıyorlardı ki, en az hisli bir sofu, en müşevveş bir zahide bunları görsün de müteessir olmasın, imkân haricinde".

Hıristiyan Osmanlı kadınlarının durumuna dair güzel bir örnek de bir Türk erkeği ile evlenen Hıristiyan bir kadının yaşam tecrübesine dair kaydedilenlerdir. Montegu'nün kibar bir kadın diye tanıttığı ve aralarında dostluk kurulduğunu ifade ettiği bu kişiyle ilgili anlattıkları bir romandan alınmış kadar sıra dışıdır. Şöyle ki; söz konusu olan kadın İspanyol'dur. Napoli Krallığı'nda yaşarken ailesi ile beraber İspanya'ya deniz yoluyla dönmeye karar vermişlerdir. Denizde bir Türk amiralinin saldırısına uğramışlar, güzel Hıristiyan kadının namusu zedelenmiştir. Ancak amiral bu kadının güzelliğinden, zarafetinden o kadar etkilenmiştir ki, -adeta özür amaçlı-kendisine hediye mahiyetinde kardeşini ve hizmetkârlarını özgür bırakmıştır. Özgür kalan kardeşi bu kadının fidyasını amirale göndererek onu geri almak istemişse de kadın bu teklifi kabul etmemiştir. Montegu, bunu bir kadın duygusallığıyla: "*Sevgilisi Müslümansa da, yakışıklı, duygulu, sevdalı*" diye özetliyor. Kadının amiral ile verdiği izdivaç kararından pişman olup olmadığı Montegu'yü meraklandırmış, sorduğunda İspanyol kadının tercih ettiği eşinden ve yaşamından zerre kadar pişman olmadığını öğrenmiştir.

Hıristiyan kadının amiral ile olan beraberliği Montegu'nün İstanbul'dan tarihsiz olarak yazdığı mektubunda şöyle anlatılmaktadır: "*...Türk kocaya varmış kibar bir Hıristiyan kadınla dost oldum. Gayet fikirli, meziyetli bir kadın. Sergüzeşti pek garip; o derecede ki, size nakletmekten kendimi alamadım. Elimden geldiği kadar dosdoğru anlatacağım. Bu kadın İspanyol. Napoli krallığı İspanyolların idaresinde iken, ailesiyle beraber burada oturuyormuş. Memleketlerine dönmek için kardeşi ile beraber gemi ile denizden geçerken bir Türk amiralinin hücumuna uğramışlar, tutulmuşlar, esir edilmişler... Amiral, dilber esirinin güzelliğine, letafetine o derece hayran olmuş ki, kendisine ilk hediye olmak üzere kardeşini ve bütün hizmetkârlarını salıvermiş... Sevgilisi Müslümansa da, yakışıklı, duygulu, sevdalı. Türk ihtişamını kâmilan kadının ayakları altına seriyor. Hulâsa kızcağız hürriyetinin namusundan daha az kıymetli görüldüğünü, ihlâl olunan iffetinin ancak kendisini tezevvüçle iadesi mümkün olduğunu anlatmış. Fidyeyi necatını çeyiz olarak kabul etmesini ve zevcinden maada hiçbir erkeğin kendi hüsnünden zevkiyap olmamış bir vaziyette bulunmak saadetine mazhar eylesini rica etmiş. Kızla evlenmiş, ondan başka da hiçbir kadın almamış. Kıza gelince, itihaz ettiği bu karardan zerre kadar nadim olmadığını söylüyor. Birkaç sene sonra kadını İstanbul'un en zengin bir dulu olarak bırakmış. Fakat bir kadının iffeti ile yapılmış yaşamı kabil olmadığı için, tekrar bir Kaptan Paşa ile yani başka bir Amiral ile evlenmiş. O da ilk kocasına halef olmuş..." (Montegu, 1933: 134-135).*

Montegu'nün yazdığı son mektuplarında tıpkı amiral ile Hıristiyan kızın evlenmesi gibi ilginç olarak gösterilen ve Montegu'yü hayretler içinde bırakan bir evlilik uygulaması Ermeniler arasında mevcuttur. Esasen bu uygulama günümüz

Türkiye'sinin yakından bildiği beşik kertmesi ya da evlendiği geceye kadar eşini tanımama, görücü usulüdür. 18. yüzyılda bu tarz evliliğin Ermeniler arasında uygulandığı Montegu'nün mektubundan anlaşılmaktadır. Montegu'nün "...Zannedirim dünyanın hiç bir yerinde bunun benzeri yok." diye ilgiyle yazdığı bilgiye göre Ermeniler daha küçük yaşta iken birbirleri ile evlenmeye söz veriyorlardı. Yaşları küçük ya da çok genç olduğuna göre büyük bir ihtimalle ebeveynler tarafından evlendirilmeye söz veriliyorlardı. Fakat, ancak nikahtan üç gün sonra birbirlerini görebiliyorlardı. Gelin gelinliğini - başına yuvarlak ve basık bir serpuş, serpuşun üzerine ayaklarına kadar inen ipekli kırmızı tül- giyerek kiliseye gittiğinde papaz nişanlısına kızı her haliyle (kör, topal v.b) kabul edip etmediğini soruyor, nişanlının "evet" cevabı ile iki tarafın akrabaları oyunlar ve türküler eşliğinde gelini damadın evine götürüyorlardı.

Montegu, bu evlilik şekline inanmakta zorluk çekse de bizzat bir Ermeni delikanlının kendisine ağlayarak bu uygulamadan yakındığını yazmaktadır. Zira bu delikanlının annesi bir kızı oğluna seçmiş, oğlu adına alacağına söz vermiştir. Ancak delikanlı beğenmediği, her türlü kusurun bulunduğu bu kızı almak istememektedir (Montegu, 1933: 138-139).

Sonuç

Lady Montegu, İngiliz sarayına mensup bir asilzâde ve diplomat eşidir. Eşinin Osmanlı Devleti'ne elçi tayin edilmesinden sonra onunla beraber Doğu yolculuğuna çıkmıştır. Değişik şehirlerde ve ülkelerde -Lahey, Nürnberg, Viyana, Prag v.b- bulunduktan sonra Petervardin, Belgrad, Edirne yoluyla İstanbul'a ulaşmış, geçtiği güzergâhlarda gördüklerini mektuplar halinde kaydederek dostlarına göndermiştir. Türkler hakkında ilk mektubunu 12 Şubat 1717 tarihli olarak Belgrad'dan yollamıştır. Montegu, İstanbul'da 1717-1718 tarihleri arasında bir yıl oturmuştur. Bu müddet içinde de Osmanlı ülkesi, halkı, iklimi, tarihi ve kültürel değerleri hakkında yazmaya devam etmiştir. İngiltere'den ayrıldıktan itibaren yazdığı mektupların sayısı elli ikidir. Bunların 30 tanesi Türkiye'ye aittir. Montegu'nün mektupları 18. yüzyıl Osmanlısı için ana kaynak değerindedir. Nitekim o, Batı için gizemli bir yer olan Osmanlı Devleti hakkında, kendisinden önce gelen seyyahların yazdıklarından farklı bir bakış açısı ile, tarafsız olarak gördüklerini değerlendirmeye çalışmış, çoğu zaman önceki seyyahları Türkleri barbar, şehvet düşkün, ahlaksız gösteren yazılarından dolayı eleştirmiş, tarafgirlikle suçlamıştır.

Montegu'nün mektuplarını özel kılan onun ifadesiyle Doğu'yu ziyaret eden ilk Hıristiyan bayan olması ve bir kadın inceliği ve merakı ile gördüklerini yazmasıdır. O, kadın ve özellikle de aristokrat sınıfa mensup bir kadın olması hasebiyle sadrazamın, kethüdanın haremine gidebilmiş, hamam gibi Osmanlı kadınlarının toplandıkları en mahrem yerlere girebilmiştir. O, zamanına kadar buralara giremeyen erkek seyyahların Osmanlı kadınlarına, adetlerine ve özellikle de hareme dair verdikleri

Songül ÇOLAK

bilgilerin gerçekte örtüşmediğini, bunların birer hayal ürünü olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim onun gördüğü, Osmanlı kadınlarının esaret altında bulunmadığı, Hıristiyan ve hatta dünyada ki bütün kadınlardan hür olduklarıydı ki, Montegu, bu görüşünü defalarca eski seyyahların yazdıklarına sitem ederek vurgulamıştır.

Montegu'nün mektuplarında Osmanlı Devleti'nde erkeklerin ahlâkı, davranışları üzerine de yorumlara yer verilmiş, ülkedeki en bahtsız erkek olarak Osmanlı Sultânı gösterilmiştir. Zira onun bakış açısıyla Sultân, yeniçerilerin nüfuzunu sürekli üzerinde hisseden ve sorumluluğu en ağır olan kişidir. Yeniçeriler ise Montegu'nün görmekten pek hoşnut olmadığı kişilerdir.

Montegu'yü en çok etkileyen; kadınların sosyal yaşamlarındaki hareketlilik, giyimlerindeki ihtişam ve özgürlükleridir. Hamamlarda bir araya gelip eğlenen kadınlar, doğum yapmış olsalar bile kendilerini eve hapsedemiyorlar ziyaretlerini, gezintilerini devam ettiriyorlardı. Bu yaşam tarzı, gösterişli giyim-kuşam Montegu'nün belirttiğine göre sadece zengin hanımlara mahsus değildi. Aşağı seviyede olan kadınlarda aynı şekilde giyiniyorlardı. Montegu'nün bu hususta vardığı nokta ilgi çekicidir: Osmanlı'da erkek çalışmak para kazanmak, kadın da harcamakla yükümlüdür ve erkeklerin harcamalarından dolayı kadınlardan tasarruf talebinde bulunması normal olmayan bir davranıştır.

Türk hanımlarının fiziksel özellikleri de yine Montegu'nün hayranlıkla bahsettiği konudur. İngiltere'de saray çevresinden birine Türk'e benziyorsun denildiğinde bunu hakaret sayan bir anlayıştan gelen Montegu, belli ki bu fikirle bu ülkeye gelmişti. Ancak hamamda ve ev ziyaretlerinde gördüğü kara gözlü, uzun boylu, beyaz tenli, siyah uzun saçlı kadınlar karşısında hayrete düşmüş, dünyanın en güzel tenli kadınlarının Türk kadınları olduğuna, İngiltere sarayında bile bu kadar güzel kadınların bulunmadığına hükmetmiştir.

Gayri-Müslim kadınlar ile ilgili düştüğü notlardan edindiğimiz bilgiye göre kadınlar -meselâ Rum kızları- kendi hanelerinin bulunduğu bahçelerde açık gezmekte fakat şehre indiklerinde mutlaka örtünmekteydiler. Montegu'yü en çok şaşırtan adet Ermenilerde görücü ve beşik kертmesini andıran evlenme şekliydi. Küçük yaşlarda sözlenen, eşini evlenene kadar göremeyen, kilisede evlilik töreninde eşini kör, topal her haliyle kabul etmek zorunda kalan gençlerin hali Montegu'ye hayli tuhaf gelmiştir.

Montegu, Osmanlı seyahatinden edindiği tecrübeler ile bu ülkeden oldukça memnun ayrılmış, yazdığı mektupları ile 18. yüzyıl Osmanlı kadın dünyasıyla bağ kurulabilmesini sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmed B. Mahmud (1209). *Mecmûa*, Berlin Staatsbibliothek (Devlet Kütüphânesi) Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung, Ms. or. quart.
- Auer, L. (1988). "Das europäische Staatensystem im Zeitalter Prinz Eugens", *Österreich und die Osmanen - Prinz Eugen und seine Zeit, Schriften des Institutes für Österreichkunde 51/52*, Viyana, s. 69-87.
- Azîz Efendi (1209). *Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Azîz Efendi*, Berlin Staatsbibliothek (Devlet Kütüphânesi) Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung, Ms. or. quart.
- Blumenthal, H. H. (1931). *Lady Mary Pierrepont Wortley Montagu Reisebriefe 1716-1718*, Viyana: Krystall-Verlag.
- Broucek, P (1988). "Die Feldzüge des Prinzen Eugen in Ungarn, Italien und Westeuropa", *Österreich und die Osmanen - Prinz Eugen und seine Zeit, Schriften des Institutes für Österreichkunde 51/52*, Viyana, s. 138-152.
- Davis, F. (2006). *Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, Çev. Bahar Tınakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evren, B. & Can, D. G. (1997). *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- İnalçık, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Montegu, L. (1933). *Şark Mektupları*, Çev. Ahmet Refik, İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Özcan, A.(2002). "Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı", *Türkler*, C. 10, Ankara, s. 107-121.
- Özkaya, Y. (1973). "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi 'Tedâbirü'l-Gazavat' ", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12-13, Ankara, s. 121-182.
- Öztürk, K. (2006). "Ida Von Hahn-Hahn'in "Orientalische Briefe" ve Lady Mary Montagu'nun "Briefe Aus Dem Orient" Adlı Eserlerinde Doğu İle İlk Karşılaşmada Yabancılık." *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, s. 473 - 491.
- Sancar, A. (2009). *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Silahdâr, Fındıklılı Mehmed Ağa (1928). *Silâhdâr Tarihi*, C. II, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî (SO)*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman, C. IV, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H.. (1978). *Osmanlı Tarihi*, C. I-III-IV, Ankara: TTKB.